

HENRI BRUNING SCHRIJFT OVER:

ANTON VAN DUINKERKEN

HET is ongetwijfeld een respectabel stuk werk dat Anton van Duinkerken met zijn jongste werk „Verscheurde Christenheid“¹⁾ gepresteerd heeft. Niet alleen heeft hij in dit boekdeel van 250 bladzijden, getracht de verscheuring der Europeesche christenheid en het hedendaagsche verval der katholieke wereld in hunne historische oorzaken te verklaren, maar hij onderneemt het ook het middel aan te wijzen dat én tot het herstel der eenheid én tot de hernieuwing van 't katholiek geloofsleven én tot den z. i. eenig doeltreffenden afweer tegen 'n dreigenden ondergang der Europeesche beschaving leiden kan. Minder documentair, minder breed wellicht eveneens, maar ook minder droog herneemt hij hiernaede voor een deel wat vóór hem door Arnold Meyer in „Wij Vergaan“ werd beproefd, terwijl zijn werk anderzys voor velen een welkome „katholieke“ aanvulling zal zijn van Huizinga's „In de Schaduwen van Morgen“. — twee boeken, die (het zij hier zonder bitterheid opgemerkt) na eenige beroering te hebben gewekt, zijn overgegaan tot de orde van den dag..... „Verscheurde Christenheid“ is niet enkel historisch document, een bijdrage tot historisch begrip, maar ook strijdbaar actualiteit. Voor dergelijk veelomvattend ondernemen moet men stellig eerbied hebben, maar even stellig moet men vaststellen, dat, binnen het bestek van een simpele bespreking, een dergelijk boekwerk niet gedocumenteerd te beoordeelen is. Noch het eerste, historische, noch het tweede, actuele, gedeelte, — dit laatste gedeelte wel het allerminst. De bedoeling der laatste hoofdstukken kan trouwens allerminst zijn dat de daarin aangeraakte problemen met een, al of niet loffelijke „bespreking“ worden afgehandeld; de problemen zijn ópgeworpen, en zeker zonder, óg overtuiging, dat hiernaede het laatste, eenige, of beslissende woord gesproken is. Mogen zij dus elders aanleiding worden tot een principiële discussie, en moge deze discussie dan niet verzanden („in steeds minnemer kleinigheden“) als het gesprek tusschen Bossuet en Leibniz. — Voor het uitspreken van deze beide wenschen bestaat m. i. wel eenige reden. Bepalen wij ons hier dus tot enkele meer algemeene kanttekeningen bij het eerste, historische gedeelte van „Verscheurde Christenheid.“

Het is jammer dat dit boek voor een groot deel kennelijk zeer haastig geschreven werd. Het begin is uiterst mat, haast moe van toon, zonder innerlijke spanning; egaal geschreven en egaal gegien. Van Jeroen Bosch, Erasmus, Maarten Luther — drie zeer uiteenlopende gestalten en levend op zeer verschillend niveau, welhaast drie verschillende werelden zonder eenige overeenkomst ondanks het feit dat zij alle drie zeer hevig door het verval der middeleeuwse kerkgemeenschap gegrepen werden — krijgt men den indruk dat zij vrijwel gelijkwaardige lieden waren, van eenzelfde geestelijk, intellectueel niveau, van eenzelfde formaat, van eenzelfde begaafdheid, — terwijl bovendien Anton van Duinkerken er niet in slaagt aan te tonen dat dit formaat een bijzonder belangrijk was, het formaat van waarachtige en oorspronkelijke persoonlijkheden. Men krijgt zoo den indruk, dat de problemen waarover het toen ging, weinig boeiend waren, weinig belangrijk; men voelt niet veel verwantschap meer en men kan het den lezer moeilijk kwalijk nemen, als hij zich, al lezend, eenigermate opgelucht gevoelt dat die tijden (die „donkere middeleeuwen“) voor goed achter hem liggen. Er wordt veel en hevig over demonen georakeld, maar ik kan den lezer geen

ongelijk geven als hij, na deze bladzijden, oordeelt, dat eigenlijk eerst Shakespeare met een rebel kwaad in aanraking kwam en dat Shakespeare gelijk had, als hij meende, dat (zelfs) deze „demonen“ van de áárde en niet van de hel waren. Men wordt in deze bladzijden voortdurend geconfronteerd met een kleine, benarde problematiek en een troebel, verward gevoelswereldje, en geen groote woorden kunnen dezen indruk ongedaan maken. Het lange citaat uit Luther kan den onbevooroordeelden lezer slechts stijven in de meening dat in hem, Maarten Luther, ondanks alle goede bedoelingen en eerlijken dikwijls vehementen geloofsijver een „mystieke“, „geestelijke“ en „intellectuele“ onderwereld losbrak, op dezelfde wijze als later, veel later, eenzelfde soort onderwereld (van geestelijk en intellectueel ontwortelden) op maatschappelijk gebied hervormend zal losbreken. Als Ickekant een ketter is geweest, vertegenwoordigt hij de ketterij waartoe ook een selecte geest, een subliem mysticus, een evenwichtig gemoedsleven en een zeer deemoedig en tegelijk uiterst waakzaam en scherp verstandleven kan vervallen, maar het lange citaat uit Luther schijnt den lezer slechts te bevestigen, dat wij in Luthers geval, ondanks alle edele aandriften, slechts met een in wezen gedesequillibreerd brein en een diep-verwrongen gemoedsleven te doen hebben en het verloop der hervorming, zooals ons dit hier beschreven wordt, de onderlinge ruzietjes, de woedes en raarnijen der hervormers, de toon waarop de geschillen worden uitgevochten, Luthers onvermogen de duivelen die hij had opgeroepen te bezweren, zijn onmachtig afdriven naar de vertegenwoordigers van de macht, — dit alles wijst er veeleer op, dat wij met het tegendeel van een groot man te doen hebben; het is alles tamelijk oninteressant, onsmakelijk dikwijls, en 'n beetje naargeestig allemaal; het schijnen de betteringen, hervormingen en twistgedingen van een vervaltijd, zij schijnen een neergang, een einde en niet een begin te bevestigen; zij revolteeren tegen de onderkan van het denken en tegen de onderkant der gebeurtenissen en zij bewegen zich mijlen ver van vele ketterijen, hervormingen en twistgedingen uit vroeger tijden; het is alles het volstrekt tegendeel ook van dien waarachtig grooten, scherp, beheerschten humanist Erasmus, zooals wij hem kunnen leeren kennen uit zijn werk, uit de portretten van hem zijner tijdgenooten (Holbein!) uit die prachtige karakteristiek, die Busken Huët van hem heeft gegeven — een karakteristiek die, indien dit noodig ware, het Holbeinsche portret waarlijk subliem ontraadselt.

Van Duinkerkens behoefte om zoowel de hervormers (Luther e.a.) als de verdedigers der Moederkerk (Erasmus) als gelijkwaardige persoonlijkheden te behandelen, doet naar beide zijden onrecht; in het eerste geval doordat de opgedichte feitelijkheden op een plan van belangrijkheid worden gegeven, die zijzelf voortdurend ontkennen, in het tweede geval, omdat het Erasmus geerhaant, onlaagtrekt naar het niveau van die feitelijkheidsjes, of beter: naar die aldaar verhandelde meeningen. Men behoudt den indruk van iemand, die, in het tumult der losgebroke meeningen, slechts een andere (in dit geval juiste) meening is toegedaan, slechts een andere meening vertegenwoordigde. Een dergelijke Erasmus vervaagt, verzacht, verdoft te zeer de trekken van dezen trotschen, aristocratischen polemist, die, evenals Thomas Morus, ten opzichte van de invasie der hervorming, toch nog wel iets anders (iets hooghartigers) vertegenwoordigde dan alleen maar 'n andere, juiste „meening“ en heurzelver vonnis.

Deze behoefte aan „gelijkschakelen“ (als het mij geoorloofd is van Duinkerkens behoefte tot gelijkwaardig maken, aldus te noemen) deed m. i. ook onrecht aan een figuur als Jeroen Bosch, van wien gezegd werd, dat hij in zijn verbeeldingen „met een angstwekkende hevigheid al datgene doorleefte, waardoor de geweldige ziel van Maarten Luther aangevochten werd.“ Afgelien van het feit dat het mij niet recht, ja, zelfs bij geen benadering duidelijk werd, waarin voor Anton van Duinkerken Bosch' geweldigheid en grootheid nu eigenlijk bestaan hebben; afgelien van 't feit, dat een der allerverschrikkelijkste dingen, die hij op Bosch' doeken vermocht te ontdekken, de gehulche barmhartigheid van den pharizeër is — welke gehulche barmhartigheid Christus wel als de méest pijnlijke vernedering moet hebben ondergaan; afgelien van het feit, dat deze vernedering — hoe vernedering ook — tot de meest ordinaire beproevingen behoort en dat zij (in haar soort gemakkelijk overtreffbaar) met de eigenlijke tragiek van den Christus zooals Bosch' deze meer dan eens, ja doorlopend uitbeelde (ook in zijn heiligen) niets uitstaande heeft — afgelien van het feit, dat van Duinkerkens karakteristiek ziekt, op de keper beschouwd, gemakkelijk, tot enkele vlotte gemeenplaatsen herleiden laat, is het mij een volkomen raadsel, hoe men Luther en Bosch als twee gelijkwaardige, twee soortgelijke gestalten kan voorstellen. Er zijn wellicht geen grooter tegenpolen denkbaar én in de problematiek van hun beider leven én in de wijze, waarop zij zich uitspreken. Het is mij volmaakt onbegrijpelijk, hoe stellingen als de navolgende, stellingen, die zoo manifest door de doeken zelf (de tekst!) worden weerlegd, maar kunnen blijven opgang maken: „Jeroen Bosch was een schilder, die de schoonheid niet verdroeg. Zijn fantasie trok naar het monsterlijke“. „Ziet hij de gestalte van Christus, dan is het nooit de zoete Heiland der mystiek-vervoerden, maar altijd de geschonden mensch tusschen de menschen, het voorwerp van de aandacht der moreel getroebleerden“. Weinig schilders toch hebben zulke paradijselijke landschappen geschilderd, als juist Jeroen Bosch; weinig schilders hebben zoo ontroerd en ontroender de geboorte van Christus verbeeld als Jeroen Bosch in zijn drieluik te Anderlecht (met het werk van Geertgen tot Sint Jan een der subliemst-verstilde doeken, die ik ooit zag); weinig schilders hebben, temidden van zooveel demonen (demonen?), zulke serene, onberoerde en rustige heiligen en Christussen geschilderd als hij, deze vervoerde van den Zoeten Heiland en het goddelijk Lam, wiens werk, hoe paradoxaal het ook klinkt, mij meer herinnert aan de vervoeringen van fra Angelico dan aan het getier en de grollen van Maarten Luther.

Luther werd geobsedeerd door een op elk levensgebied ondergaande samenleving; hij kon haar spanning niet aan en zij ontwrichtten hem evenzeer als hij zichzelf eraan ontwrichtte: Jeroen Bosch daarentegen onderging de obsessies van hem, die in het Licht leeft en vandaaruit de aarde, de wereld der menschen overziet. Hij kende de serene „vervoeringen van fra Angelico (talloze doeken bewijzen zulks), maar de wereld der menschen, die voor den serafijnischen Angelico nauwelijks meer bestond, zag Jeroen Bosch bevocht door monsters, zooals Rembrandt deze zelfde menschen gehuld zag in duisternis. Hoe klaarder het besef der perfectie, hoe verbijsterender en monstreuus de wereld der menschen wordt; hoe dieper men Gods goedheid voor de wereld binnendringt, hoe meer men de wereld ondergaat als een absurde en afschuwelijke, hallucinante droom en hoon. Hier begint de tragiek (die inderdaad ontstellend is) maar tevens ook de diepe, onloochenbare rust, die het werk van Jeroen Bosch kenmerkt. Luthers beproeving was niet het weten van een goddelijke perfectie, maar de kennis der menschele Imperfectie werd zijn (machtelooswoedende) obsessie.

Hetgeen ik hier over Jeroen Bosch schreef, moge velen een subjectieve interpretatie toeschijnen (het zij zoo), dat neemt echter de tegenspraak niet weg, die er bestaat, en zelfs zeer opvallend bestaat, tusschen Bosch' doeken en van Duinkerkens karakteristiek, tusschen Luthers obsessies en Jeroen Bosch' vervoeringen, tusschen de onbehouwen uitvalen van den eerste en de steeds volmaakt beheerschte, scherpe, strenge concepties (de fijne zwier ook) van den tweede.

Als men van Duinkerkens boek leest, waar het handelt over het herfstij der middeleeuwen, krijgt men zeer sterk den indruk, dat dit tijdperk zich (ondanks zijn vulkanischen verschijningsvorm) wezenlijk vrij egaal heeft voortbewogen; zijn personen zijn vrij eenvormig, zonder waarachtig-groote spanningen; spanningen en verschillen bestaan hoofdzakelijk op het terrein der meeningen, en de meeningen, zooals zij ons werden voorgezet, zijn nu niet bepaald een uitgelezen gerecht; en waar hij tracht hier met groote woorden of met het rumoer van „demonen“ wat verandering in te brengen, wordt men onwillekeurig herinnerd aan Goethe's gezegde: „Du klirrst mit deinen Ketten und überredest dich, es sei Musik“. — Een zeer gelukkige uitzondering hierop vormen de bladzijden, welke hij aan Calvijn wijdt, en die tot de uitnemendste van dit boek behooren. Deze gestalte heeft niet alleen diadremelijk formaat, maar dit formaat is van Duinkerken ook volkomen en precies duidelijk. De demonen en andere verschrikkelijkheden, waarvoor Anton van Duinkerken (naar ik meen) niet de rechte man is om ze op hun

(Zie vervolg pag. 12)

Anton van Duinkerken

(Vervolg van pag. 4)

waarde of onwaarde te schatten, hebben hier opgehouden; het intellect, dat van Duinkerken is, werpt zich op een of ander intellect en onmiddellijk beheerscht hij de situatie; strak, geïnspireerd ook, teekent hij deze figuur, waarin niet alleen de hervorming haar gestalte kreeg, maar die ook onder de hervormers de gestalte schijnt. Eenzelfde gedaante-verandering ondergaat van Duinkerken en ondergaat zijn geschrift later nog eens als hij het over Descartes heeft, dat andere intellect.

Een tweede minder gelukkig gedeelte vormen m.i. de bladzijden aan de orde der Jezuliten gewij. Het is volkomen juist als men deze orde een groote bewondering toedraagt; het is zelfs volkomen gerechtvaardigd, haar een uitzonderlijke bewondering toe te dragen, maar historische bladzijden eischen, naast bewondering, ook een objectieve geschiedschrijving. De wijze nu, waarop van Duinkerken het voor deze orde opneemt, lijkt mij verre van gelukkig. Hij spaant zich voor deze orde, zoals men zich gemeenlijk slechts voor een verloren zaak inspannt. Het beste aan het beste is nog niet goed genoeg om het goede van deze orde te karakteriseeren; hij spreekt over haar, zoals men gemeenlijk slechts over dooden (op bidplaatjes) spreekt. Ik zal de laatste zijn om het waarlijk grandioze van deze orde (haar levenslang gebiologeerd zijn door de glorie der Waarheid, die op aarde moet zichtbaar worden; door het recht der goddelijke waarheid op de heerschappij over de wereld der menschen) te ontkennen, maar het prin-

cipele verzet dat in den loop der tijden tegen deze orde is ontstaan, mijnen ver van het verzet, dat sommige politieke groepeerings hebben vertegenwoordigd, ontzenuwt men niet door superlatief op superlatief te stapelen.

Het contra betrof hier geen subjectieve (en objectieve) verdiensten, maar (objectieve) principes. Aan dit contra, dat hier o.a. werd ingenomen door Pascal en Dostojewsky (om van Nietzsche en anderen te zwijgen) gaat A. v. D. klakkeloos voorbij. Als men van Duinkerken's lithyrambe gelezen heeft, kan de argeleze lezer enkel waken, dat het verzet steeds een dom en kleingeestig verzet is geweest, dat het hoogstens juist was, daar waar deze orde ontrouw werd aan zichzelf, terwijl het verzet juist het wezen dezer orde (zekere beginselen en zekere practijken) gold. Dit contra ontzenuwt men slechts door de onjuistheid er van te ontmaskeren, en niets kan meer de onbetwistbare grootheid dezer orde bevestigen, dan het weerleggen van haar groote tegenstanders, terwijl anderzijds niets zoozeer een orde kan vernederen als de triomf, het "lot hoera"je over het verzet van 'n geestelijk gemeen, als..... als het ophazen tot iets enorms, uitzonderlijks en subliems wat nauwelijks een vergelijking kan doorstaan met wat daadwerkelijk subliem is geweest. Dit laatste gebeurde waar een bepaald-middelmatige bladzijde uit een commentaar op de Exercitia tot een summum van psychologisch doorzicht en oorspronkelijkheid werd geproclameerd. En als men de waarde dezer Exercitia wil vaststellen, hun oorspronkelijkheid, de waarde dezer inzichten en richtlijnen, dan doet men zulks niet door vast te stellen, dat de stem eener zottelijke devotie er niet uit opklinkt, doch door deze inzichten en richtlijnen te vergelijken met soortgelijke zaken bij andere orde-stich-

ters of orde-hervormers, als Benedictus, Joannes van het Kruis, Theresia van Avila, etc., of men vergelijkt Ignatius' 'isie op den strjd der twee legerscharen met die van b.v. Grignon de Montfort. Het lijkt mij zuiverder en zakelijker hier te vergelijken met wat groot is geweest in het Rijk Gods, dan met wat groot is geweest voor "de wereld" en in het rijk der schepende verbeelding. En eenmaal deze vergelijking getrokken, beweegt men zich recht en op den man af tot de groote tegenstanders, omdat juist ten overstaan van het ernstige en gewetensvolle contra dezer grooten, nogmaals de waarachtige grootheid dezer orde kan worden gedemonstreerd. Van Duinkerken deed noch het een, noch het ander; hij stapelde superlatief op superlatief en men herinnerde zich een tweede maal het gezegde van Goethe: Du klirrst mit deinen Ketten und überredest dich, es sei Musik..... Hij verdedigde een orde, maar niet..... strijdbaar. Ik vrees, dat hem ook hier de haast, waarmede dit boek geschreven werd, parten heeft gespeeld. Dit is zeer jammer, want niemand zou de historische beschouwingen, welke in dit boek werden ondernomen voortreffelijker hebben kunnen uitschrijven dan van Duinkerken, die een scherp intellect is en daaraan een groote eruditie paart. Maar het is niet alleen zoo, dat hijzelf vaak een ander wil zijn dan hij is, het is ook (men gunne mij even deze geheimtaal) alsof hij telkens weer belet wordt degene te zijn, die hij is en..... alsof hem dit soms reeds niet meer schelen kan.

De haast waarmede dit boek moet geschreven zijn openbaart zich ook in meer dan een tegenspraak. Zoo lezen wij, als weergave van Macchiavelli's staatkundige gedachten: „De onderdaan is staatsmateriaal, dat wil zeggen: machtsmiddel. Zijn leven dient het belang van

den staat, dat zoo strikt mogelijk moet samenvallen met het belang van den vorst. Is de onderdaan volwaardig, dan weze hij soldaat, kanonnenvleesch.” „De aandachtige lezer zal reeds bemerkt hebben, dat hier geen sprake is van staatsabsolutisme, maar van vorstendespotisme (trouwens, is staatsabsolutisme wel in werkelijkheid bestaanbaar??), maar enkele bladzijden verder leest hij weer: „Macchiavelli doorziet de geheimzinnige paradox, dat droom en rede, die gemeen zijn aan allen, de menscheid nooit zullen verheffen boven het gemeenzame twistgeding, maar dat de macht, die eigen is aan weinigen, altijd de menschen zal verenigen.” „Hij legt (daarom) den grondslag tot de organisatie van den nationalen staat.” Zoo ziet men: hier zijn de macht en de staat er reeds voor de verheffing in de eeniging der menschen; dit lijkt mij al heel wat meer bij een zuiverder interpretatie van Macchiavelli's gedachten te komen. Als men trouwens zijn prachtige boek over de geschiedenis van Florence kent, weet men hoezeer de mensch in de aandacht stond van dezen moralist van de macht of van den macht-hebber.

Op bladzijde 91 lezen wij: „De dictatuur van de kleinzieligheid kwam over Genève ('t Genève van Calvijn), zooals ze overal komt, waar de staatsidee een absoluut begrip is, dat vorm vindt in de werkelijkheid.” De steek is duidelijk, maar kost een punt (tien punten zou ik vroeger gezegd hebben) want een bladzijde verder lezen we over datzelfde Geneefse staatsabsolutisme: „Niet op het menscheijke richt zich het staatsverband, maar op het bovenmenscheijke”, d.w.z. de staat „geeft gestalte aan de verantwoordelijkheid der menschen ten opzichte van God, den eenigen soeverein”.

Zoodat dus de idee staat het tegendeel blijkt te zijn van een absoluut begrip en slechts de vorm van Calvijn's „ijzeren deemoed” (welk een voortreffelijke karakteristiek behelst dit woord).

Op bladzijde 111 wordt de barok aldus verheerlijkt: „Een weelderig verbeeldingsleven, door een sterke denktucht bestuurd en verantwoord, schlep de steeds rationeele en toch bovenmenscheijke kunst van de barok. In dezen grootschen stijl.....”, etc. Maar op bladzijde 133 wordt onze barok-bewondering door een ijskoude douche ontnuchterd; daar heet het zoowaar: de barok „overveldigt ons als de stijlvorm van een geweldige, maar betrekkelijk kortstondige ordes-construcie, die de kiem van haar verval sedert haar ontstaan in zich droeg.”

Op pag. 191-192: „De partij is voorgoed verloren, al schijnt het berontwakend nationalisme den burger een goede kans op evanche te geven. Tegenover het oprukkend proletariaat is het nationaal-socialisme een typische revanche-beweging en daarom is de angst voor het bolsjewisme het eenige propagandamiddel dezer geenzins waarachtig nationale, „och racistische burger-beweging.” Ik onderstreepte een kleine contradictie, maar de tegenspraak waarop ik wijzen wilde ontstaat door hetgeen we op pag. 212 lezen: daar wordt ons namelijk kond gedaan, dat de gevaarlijkste kracht van het nationaal-socialisme de mythe van den moedergrond is! En op pag. 236 (letterlijk en figuurlijk raken we steeds verder van een typisch-burgerlijke revanche-beweging) heet het weer: „en hieraan beantwoorden de stroomingen van de Europeesche menigten, ook de nationaal-socialistische strooming, die in wezen streeft naar een boven-nationale samenvoeging van de Europeesche rassen.”

Maar laat ik hier een punt zetten. De lezer kon

soms meenen, dat ik zeggen wilde, dat Anton van Duinkerken in zijn bestrijding van die Europeesche... minderheid (van fascist en nationaal-socialisten) nog niet altijd even gelukkig is geweest, en deze bewering was toch geenzins mijn bedoeling.....

HENRI BRUNING.

1) N.V. Paul Brands Uitgeversbedrijf, Hilversum, 1937.

